Vona Gábor
MÍG A HALÁL EL NEM ÁRASZT
309 oldal (Budapest, 2020, Vlog Influence)

A halál valóban közel van. Vagy pontosabban fogalmazva: közeledik. Talán nem holnap, vagy holnapután, de megérkezik. Ha valaki visszagondol eddigi életére és úgy érzi, gyorsan eltelt, számítson rá, hogy a hátralévő rész sem lesz lassabb. Aki nem szeretné teljesen homokba dugni a fejét, annak komolyan fel kell vetnie a halál kérdését, elsősorban önmaga vonatkozásában. Másodsorban a halál körülöttem is megjelenik. Ránézésre a csoport, a társadalom, sőt az egész emberiség ugyanezen fenyegetés árnyékában él. Milliárdnyi kisebb és egy óriási halálszimbólumként vonul fel minden. Ezért fontos és nem a „csak még egy könyv" kategóriájába sorolható Vona Gábor nemrégiben megjelent műve, amely a halál jelentését, egyénre és társadalomra gyakorolt hatását, a kultúra mögött rejlő erejét kívánja bemutatni.

A szerző a fő állításokat már a könyv első fejezeteiben kimondja, majd a későbbiekben ezeket finomítja, illetve egy-egy életterületen belül vizsgálja megjelenésüket. Úgy véli, az ember lényege éntudata, és a legfőbb fenyegetés maga a halál. Értelmezése szerint a *Bibliá*ban olvasható Ádám és Éva történet voltaképpen a probléma megjelenését írja le. Vagyis emberként – az evolúciónak hála – eljutottunk arra a pontra, mikor a tér- és időfelfogásunk teljesen megváltozott. Mindkettőt észleljük, így tudunk tervezni, modelleket gyártani, ezáltal már nem csak az ösztöneink működnek. Ugyanakkor megjelent az éntudat, amelyet röviddel később követett annak felismerése: az én véges, meg fogok halni. Ez a tudás vetette ki az embert az Édenkertből, nem pedig valamiféle büntetés. S mivel ezt a tudást nem lehet többé elfelejteni, de azzal együtt élni sem, egy Édenkert-pótlékot alkottunk meg, a kultúrát, amelynek legfőbb feladata éppen a haláltudat kezelése. Pontosabban, nem is a haláltudat, hanem a probléma megoldhatatlansága miatt elfojtott halálfélelemből származó halálszorongás „megoldása".

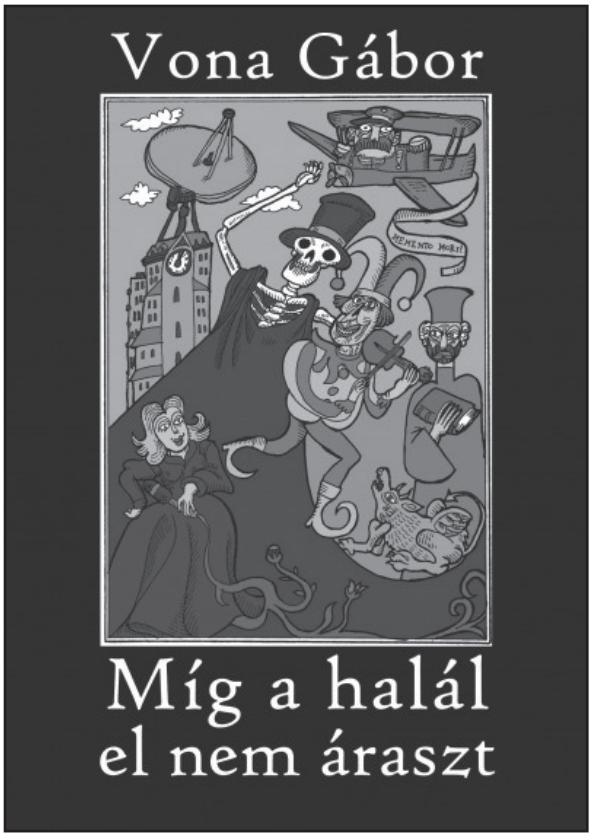
Ám a mű kitér arra is, hogy az ember a haláltudat mellett rendelkezik egy halhatatlanságérzettel is. Az ennek eredetére kíváncsi olvasó három okról olvashat: *1.* a tudatossá vált életösztön nyilván nem akar meghalni, *2.* a magzati lét öntudatlan, paradicsomi állapotába vágyunk vissza, *3.* a halált éppen azzal a tudattal kellene elképzelni, ami a halálban megszűnik, amire képtelenek vagyunk. (29–30. o.) Az ember így létrehozza a tudattalant, ahova száműzi a halállal kapcsolatos gondolatokat és az állati ösztönöket. Utóbbiak épp a halandóságunkra emlékeztetnek minket. Végül ezzel az ingatag tudati struktúrával kezdi meg egy *„szorongó majomisten"* a történelmet. (34. o.)

A gondolatmenetet folytatva a szerző felveti, hogy a szorongással csak akkor tud valamit kezdeni ez az evolúció által egyszerre megáldott és megátkozott lény, ha egy számára értelmezhető világban értékes életet élhet és kapcsolatokat ápolhat másokkal. (39. o.) Ez ad számára önértékelést, ami a szorongás ellenszere. Az eddigiek szorosan igazodnak az úgynevezett *Terror Management Theory* gondolatköréhez. A kifejezést Békés Vera *Rettegéskezelési elmélet*ként fordította le. Az igazán az 1980-as évek végére kidolgozott pszichológiai elmélet a 2001-es események után került a figyelem középpontjába, így az eredeti angol kifejezésben szereplő *terror* szó másik jelentése is előtérbe került. Az elmélet igazolására számtalan kísérletet folytattak le. A halálra emlékeztető állításoknak kitett csoportok erélyesebben védték saját kultúrájuk hírnevét, szigorúbban akarták betartatni a törvényeket, vagy például adakozóbbak voltak saját kultúrájuk tagjaival szemben. A lefolytatott

kísérletek bizonyítják az elmélet helyességét? Sokak szerint igen, és a jelek szerint szerzőnk is közéjük tartozik.

A kultúra felépítése ellenére a szorongás időszakosan előtör. Talán mert az egyén éppen a kamaszkorba lépett, és sokkal élesebben látja a kultúra hibáit. (51. o.) Máskor sorscsapások érik, netán a kultúra maga gyengül meg. Esetleg heroikusan olyan életutat választ, aminek során a kultúra kereteit elveti, s így kénytelen tudomást venni a haláldémonról, majd vele a maga módján megküzdeni. Az elfojtási kísérlet bukása azonban őrülethez, öngyilkossághoz vagy olyan pótcselekvésekhez vezet, mint az élvezetek habzsolása, a mértéktelen fogyasztás és egyéb devianciák.

Az alapelvek lefektetése után végigkövethetjük, ahogy a TMT/RKE kidolgozóihoz hasonlóan Vona Gábor megkísérli feltárni, hol és miként hat a halálszorongás a modern élet legfőbb területein. Többek között olyan témákat érint, mint a fogyasztás, a háború, a szerelem, a nemzettudat, a migráció, a kiégés, a sztárkultusz, a közösségi oldalak, a művészet, vagy a túlzásba vitt szabályozás és szabadosság veszélyei. A fejezetek logikus sorrendben követik egymást, hosszúságuk nagyjából megegyezik, és időről-időre visszatérnek a mű alapját képező állítások. Ezek az ismétlések az egyéni ízléstől függően lehetnek zavaróan gyakoriak, vagy épp megfelelőek. Önmagukban nem róhatók fel hibaként, inkább egy stílusbeli elemként jelennek meg. Mindenesetre a szerző tud róluk, s nem tartja monomániának, hogy mindenben felfedezi a halálszorongás jelenlétét, mint ahogy a 169. oldalon meg is jegyzi. Be kell látni, ha az alapelvek igazak, a halálszorongás valóban az élet minden területén jelen lehet. Emellett személyes történetek, utalások is gazdagítják a művet, de ezek nem tolakodóak és helyük van az adott gondolatmenetben.

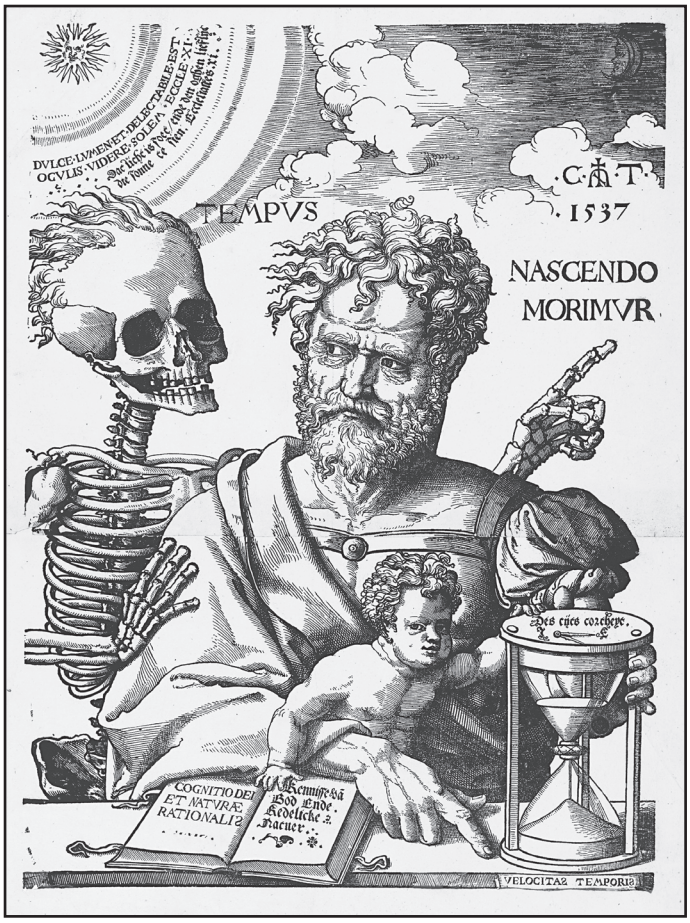

A pozitívumokat nem feledve, két kritikai megjegyzés helyénvaló lehet. Az első a pszichológiai eredmények használatával kapcsolatos. A tárgyalt írás majdnem kizárólag a tudományos eredményekre és nyelvezetre támaszkodva közelíti meg a halál emberre gyakorolt hatását. Épp ezért a tudomány módszertanának megfelelően üdvözlendő lenne a szakmailag megalapozott kérdéseknek és bírálatoknak lényegesen nagyobb teret adni, ezáltal gazdagítani a kötet tartalmát. Ha nem is pszichológiai szakmunkáról beszélünk, és nem cél az ellenvetések mindenre kiterjedő, részletes bemutatása, a többször említésre kerülő egzisztenciális pszichológia vagy a *Terror Management Theory* esetében is léteznek az elméletet próbára tevő, azt csiszolni képes felvetések. Több kutató, köztük Mark Leary, Lisa Schreindorfer, Brian L. Burke, Lee

A. Kirkpatrick és Carlos D. Navarette eredményei figyelemre méltóak, és az elmélet komoly, akár radikális módosításához vezethetnek. Az önbecsülés valóban a halálszorongás ellenszere? A halál említésekor a megsemmisüléstől félnek az emberek, vagy inkább attól, hogy a túloldalon szenvedés vár rájuk? Az evolúció valóban kifejlesztett volna egy elfojtó mechanizmust, vagy a halált csak egynek tartjuk a sok lehetséges fenyegetés közül? Ezek mind jogos kérdések. Az utolsó fejezetben olvasható egyik mondat, *„A halálszorongással kapcsolatos elméletektől való általános berzenkedés paradox módon éppen ezen elméletek helyességét bizonyítja be”* (281. o.), már csak a szakmai ellenvetések miatt sem vehető biztosra.

A második kritikai megjegyzés épp a modern tudományhoz viszonyulás kérdésére vonatkozik. A TMT/RKE alapvetései mellett visszatérő állítás az is, hogy a kultúra három fő forrásból táplálkozik. Ezek a vallás, a művészet és a tudomány. Korábban egységet alkottak, és kultuszként jelentek meg, de később szétválva is ellátták funkciójukat, ami a kultúra fenntartása volt. Így annak tagjai a világot érthetőnek, jelentéssel bírónak, az életüket értékesnek érezhették és erős, támogató emberi kapcsolatokat alakíthattak ki. Azonban a kultúra nem egy eleve adott dolog, könnyen megsérülhet. Ezt a sérülést, a modern kultúra válságát sokan észlelték már. Itt kell megjegyeznünk, hogy a válságra a figyelmet felhívni nem egyszerűen egy múltba révedő szentimentalizmus eredménye, nem pusztán a „régen minden jobb volt” és „ami új, az rossz” szemléletű emberek kesergése. A szerző is elismeri, bizonyos szempontból van fejlődés, de az általánosan elterjedt technokrata jellegű vélekedés messze nem az egyetlen érvényes szempont. (122. o.) Emellett a válság egyik okát és tünetét éppen az említett három csomópont együttműködésének megbomlásában, egy torzulás kialakulásában látja. A jelenlegi, egyre inkább diszfunkcionális kultúránk egyik fő problémája, hogy a tudomány túlságosan nagy szerepre tett szert. Ráadásul minőségében is romboló hatással van, szinte *„vírusként viselkedik”* a rendszerben (105, 116–117. o.), aminek köszönhetően *„elátkozott ellenalkimisták”* vagyunk. (118. o.)

Éppen e bírálat miatt bizonyos dolgok kevésbé érthetőek. Először is a műben végig a modern tudomány sarokkövét adó materialista, evolúció

Cornelis Anthonisz rajza (1537)

alapú megközelítéssel találkozunk. A szerző erről egy lábjegyzetben így ír: *„Ebben a könyvben evolúciós alapokon fejtettem ki gondolataimat, elfogadva, hogy a jelenkor uralkodó világmagyarázatát Darwin – folyamatosan finomított, alakított – elmélete képezi. Itt csak halkan jegyzem meg, hogy annak esélyét sohasem zárhatjuk ki, hogy idővel éppen a tudomány talál egy még nagyobb magyarázó erővel rendelkező modellt."* (227. o., 476. lábjegyzet) Természetesen az érthető, világos fogalmazás nem hátrány, ahogy a modern tudomány felvetéseinek bemutatása sem. Azonban az előbbi bírálat szellemében lett volna hely olyan gondolatoknak, amelyek – akár röviden – az eltorzult tudomány állításaihoz képest alternatívákat kínálnak, vagy az érdeklődő számára lehetséges kutatási irányokat jelölnek meg. Ilyenekkel csak ritkán találkozni a tárgyalt kötetben. Mindezt úgy, hogy a 17. fejezetből megtudhatjuk a vallásról is, hogy nem nélkülözhető kultúraforrás, elképzelhetetlen nélküle az emberi élet. Érdemes lett volna legalább vázlatosan áttekinteni, hogy a vallások miként értékelik saját szerepüket, vagy éppen az őket bíráló túlburjánzó tudományét. Ki kell mondani: az eredeti vallások tanításai igazak, akár több rátekintésben is. Erre még a pszichológia bizonyos ágai és kutatói is felhívják a figyelmet. S ezen nem változtat, hogy a tanokat értelmezni képteleneknek mi a véleményük erről. Ugyanígy a művészet is feltárja a visszásságokat, szerencsére számtalan alkotás kínálkozik bemutatásra.

Ezen iránymutatások hiánya valahogy magyarázható lenne. Mondhatjuk, hogy egy ilyen terjedelmű munkába nem fér bele minden, egy szerző sem érthet mindenhez, illetve nem feltétlenül káros, ha egy érdeklődő nem kap készen minden választ. Ám ettől még nem fogadható el a materialista paradigma talaján álló tudományra támaszkodva alapvetően szűk, vagy félrevezető kifejezéseket használni. Ha például a vallást egy *„szorongó főemlős kognitív bravúrjának"* (204. o.) nevezzük, az pontosan milyen irányba mutat, és milyen utalásokat rejt magában? Nem ítélhető el az erőteljes, az ember mélyebb rétegeit is megragadni képes megfogalmazás; nem a csontszáraz rideg adathalmaz a cél. De ez és a hasonló megfogalmazások, egyesítve a tudományos nyelvezettel és felfogással, nagy eséllyel nem a tévedések korrekcióját segíti elő. Olyan tévedésekét, melyek megnehezítik, hogy a halállal valóban szembe tudjon nézni az egyén, függetlenül a kultúra aktuális helyzetétől.

A meghatározások problémaköre más területen is megjelenik. Több helyen (113–114, 202. o.) fellelhetünk olyan sorokat, amelyek a három kultúraforrás térhez és időhöz fűződő viszonyát világítanák meg. Eszerint a vallás az idő és a tér megszűnése után is az egyén túlélését ígéri. A művészet segítségével kiléphetünk a tér és idő keretei közül, míg a tudomány megpróbálja a tér és idő felett a hatalmat átvenni. Felvethető egy másik megközelítés is. Előfordul, hogy a tér és az idő meghosszabbításának ígérete jelenik meg a hitvilágban: egy szebb élet egy másik helyen. Ám ha a vallási tanok másik aspektusát nézzük, ez már korántsem igaz. Az örök szenvedés ugyanúgy felmerül lehetőségként. Így a korábban már említett halhatatlanság-érzet (29–30. o.) okait, vagy akár a kemény bírálatát sem csak tudományos területen találjuk meg. Más tanok épp arra készítenek fel, hogy a tér és idő felett az uralmat át kell venni, felül kell emelkedni, de ez csak úgy lehetséges, ha az idő és tér felett álló erő birtokába kerül a törekvő. Másképp megfogalmazva, a halállal szemben valódi védettséget kíván elérni az úton járó, és nem egy ígéretre támaszkodik. Ezzel szemben a tudomány eszköztára, ahogy a világtól eltávolítja magát (229. o.) és egy téves objektivitást, kívülállóságot feltételez, a halállal nem szembenéz, hanem attól is csak távolodni kíván. Nem

megoldja, nem igazi védettséget kíván szerezni, hanem egyre messzebbre és egyúttal egyre több irányba is menekülne előle. Továbbra is az idő és a tér világába zárva a szabályokat kicselezni, időnyerésre játszani. Valóban a végtelenségig lehet ezt űzni? E megközelítés messze nem az egyetlen, de más szempontokkal egyetemben árnyalhatja a három csomópont jellemzését.

Végül a könyv utolsó fejezeteiben az olvasó kap egy áttekintést a lehetséges utakról, amit az egyén és a társadalom bejárhat. Összesen hét út merül fel, ezek közül a fogyasztás dominál most, ám a szerző a jelenleg még csak kibontakozó poszthumanizmus sikerét elkerülhetetlennek tartja. (267. o.) Ugyanakkor kétségét fejezi ki, hogy a posztmodernizmus rombolása után létrejöhet-e egyáltalán új kultúra. Akár eljön egy új, akár a kultúrák között rekedünk, a jelenben élő és a hanyatlását most átélő egyén számára Vona Gábor megítélése szerint nincs sok remény. Talán maga a könyv is a posztmodernitás egyik közvetítője? Ami mindent lebont, viszonylagossá tesz, ami bemutatja, milyen hamis, ami körülvesz minket, majd otthagy minket a slamasztikában? Nem. Habár a vázolt helyzet kétségbeejtő és a javasolt kiút kevesek számára nyitott, az nem a semmibe vezet. Egyedül kell szembenézni ezzel a kihívással, mert a kultúra már nem támogató. Egyedül csak a kultúrájától, vagy inkább annak maradványaitól elidegenedett heroikus ember képes megteremteni a maga „mini-kultúráját". Ezzel szemben a fogyasztásba, vagy a félelem és tévedések által hajtott ideológiákba menekülni bárki számára hozzáférhető. Ők az igazi szorongók, és nekik nincs esélyük, még egy normális életre sem.

A halál témája mindig időszerű. A minket körülvevő kultúra folyamatosan hat ránk. Így a könyvet érdemes elolvasni, mivel a sorra vett életterületek mélyebb megismeréséhez új szempontokat adhat, valamint a rám váró halál problémáját segíthet megvizsgálni, újraértékelni. A feltáruló kirakós egy darabja lehet. Ám a tudomány és a pszichológia nem ad mindenre választ és nem nyit meg minden kaput. A teljes(ebb) kép megismeréséhez érdemes a vallások, szellemi hagyományok halálfelfogását, valamint módszereit is megismerni. Érdemes olyan műalkotásokat szemlélni, esetleg alkotni, amelyek a halálra nemcsak céloznak, hanem azzal szembe is néznek. Érdemes a három forrás egységét magamban újrateremteni. Érdemes bensőleg ezer halált halni. A feladat oly nagy, hogy a legnagyobb ostobaság lenne ezeket az eszközöket elvetni.

Edl András

Vona Gábor
MÍG A HALÁL EL NEM ÁRASZT
309 oldal (Budapest, 2020, Vlog Influence)

Véleményem szerint e könyv mindenekelőtt kultúrfilozófia (a régi kifejezés például spengleri értelmében), valamint az egzisztenciális pszichológia és a rettegéskezelési elmélet egy hazai bemutatatása, mindhárom a halál örök témájának szempontjából. Mivel a szerző két pszichológiai irányvonal népszerűsítését is vállalta, sokszor evolucionista álláspontot képvisel a kultúra és a halál filozófiai vizsgálata során. Kiindulópontja, hogy a halálszorongás *„fejlődés"* következtében fennálló emberi sajátosság, teljesen téves. Az állati létezést több szempontból a haláltól való rettegés és a halál miatti melankólia jellemzi, jóval határozottabban és láthatóbban, mint az ember esetében, beleértve az ezekre adott ösztönös reakciók sokaságát. Ami a halálra való tudati reflexiót, mint valóban emberi sajátosságot illeti, az szintén nem jelent minden tekintetben haladást. A halálfélelem és a halálszorongás betegséggé lehet, annak ellenére, hogy